

Собакарь А.О.

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.2

ПРОБЛЕМА ВУЗЬКОГО ТА ШИРОКОГО ПІДХОДІВ ДО ТРУДО-ПРАВОВОГО ЯВИЩА ОХОРОНИ ПРАЦІ

Проаналізовано різні підходи до трудо-правового явища охорони праці. Досліджено широкий та вузький підходи до охорони праці, а також проміжні підходи. Обґрунтовано, що найбільш вірним та методологічно прийнятним для трудо-правової науки є вузький підхід до трудо-правового явища охорони праці.

***Ключові слова:** галузь трудового права, охорона праці, широкий підхід до охорони праці, вузький підхід до охорони праці, трудо-правовий інститут, охорона і захист прав працівників.*

Постановка проблеми. Легальне визначення охорони праці (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про охорону праці» [17]) як системи правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності, звичайно, досить інформативно відображає основний зміст та мету охорони праці як особливого виду діяльності, є достатнім для цілей застосування Закону України «Про охорону праці», але явно непідходящим для розкриття трудо-правової сутності охорони праці.

Остання ж у науковій літературі розкривається через категорії інституту трудового права, принципу трудового права, системи законодавства, елемента трудових правовідносин, суб'єктивного права працівника, соціальної функції трудового права тощо. Вважаємо, що можливим є розробка і комплексного визначення правового поняття охорони праці, яке б найповніше відображало його правову природу, сутність, і поєднувало єство охорони праці як інституту трудового права, відповідної системи джерел трудового права, принципу трудового права, окремого виду трудових правовідносин тощо. Однак спробі надати таке комплексне визначення правового поняття охорони праці має передувати вирішення більш загальної методологічної проблеми – проблеми широкого та вузького трудо-правового розуміння охорони праці. Такий дуалізм доволі поширений в науці трудового права, і в багатьох публікаціях просто констатується, але в той же час не робиться спроби вирішити проблему вузького та широкого підходу до охорони праці. На важливості упорядкування понятійно-категоріального апарату трудо-правового

вчення про охорону праці вказують, зокрема, П. О. Ізуїта [9, с. 13] та О. М. Обушенко [14, с. 20–21].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Трудо-правові дослідження охорони праці здійснено у працях, зокрема, таких науковців: М. Г. Александров, С. А. Голощанов, С. О. Іванов, Ю. Ю. Івчук, П. О. Єзуїта, Я. Л. Кисельов, Н. А. Муцинова, О. М. Обушенко, А. Є. Пашерстнік, П. Д. Пилипенко, А. М. Сокольський, А. І. Цепін, І. І. Шамшина та ін. Слід зазначити, що практично усі дослідники згадують множинність підходів до охорони праці; більшість висловлювала свою думку, часто – компромісну; але є і багато праць, де автори лише обмежуються констатацією такої множинності.

Метою цієї статті є визначення прийнятності широкого підходу до охорони праці для цілей наукового трудо-правового дослідження охорони праці.

Виклад основного матеріалу. В узагальненому вигляді вузьке розуміння охорони праці передбачає включення до відповідного правового інституту виключно норм, які регулюють трудові відносини щодо збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності, встановлюють систему заходів та засобів такого збереження; широке ж розуміння передбачає охоплення охороною праці також і норм, які традиційно належать до інших елементів системи трудового права – норм про оплату праці, робочий час, час відпочинку, нагляд та контроль тощо – аж до практично цілковитого ототожнення трудового права і охорони праці.

За широким підходом, до охорони праці відносять усю сукупність норм законодавства про працю, спрямованих на охорону і захист прав працівників, їх становища у сфері праці. В найрадикальнішому вигляді широкий підхід фактично ототожнює охорону праці з усією сукупністю трудо-правових норм [12, с. 954]. Наприклад, М. Г. Александров зазначав, що «термін "охорона праці", якщо його розуміти в широкому смислі, по суті, характеризує зміст усіх норм соціалістичного трудового права, оскільки усі вони встановлені в інтересах трудящих» [1, с. 269]. За А. Є. Пашерстніком, усе радянське трудове законодавство було законодавством про охорону праці, оскільки автор ототожнював охорону праці із комплексом трудових прав громадян [16, с. 3–7]. Схожу думку висловлює А. І. Цепін, вказуючи, що усе трудове законодавство служить цілям охорони праці, а його норми встановлені в інтересах трудящих і спрямовані на створення сприятливих для здоров'я умов праці; і саме тому, на думку автора, охорона праці є одним із принципів трудового права [24, с. 310]. До речі, на думку С. О. Іванова, якби не таке (широке) розуміння поняття охорони праці, не можна було б говорити і про принцип охорони праці у трудовому праві [7, с. 6–22]. Звісно, з останнім не можна погодитися, адже визнання того чи іншого положення принципом тієї чи іншої галузі права зовсім не означає та не вимагає фактичного ототожнення цієї галузі із цим принципом, або ж цілковитим проникненням принципу в усі та кожен норму цієї галузі.

Часто прихильники широкого підходу до охорони праці насправді є

прихильниками одночасного подвійного її розуміння – і в широкому розумінні, і у вузькому. Наприклад, Г. С. Гончаров писав: «Термін "охорона праці" вживається в двох розуміннях: у широкому і вузькому. Під охороною праці в широкому розумінні, як одного з основних принципів радянського трудового права, маються на увазі усі норми в сукупності, що охороняють трудові права громадян (право на працю, на відпочинок, на оплату праці відповідно до його кількості і якості, на матеріальне забезпечення та ін.). І в цьому сенсі можна вважати трудове право правом охорони праці. Під охороною праці у вузькому розумінні слід вважати сукупність правових норм і правил, що встановлюють заходи по створенню безпечних умов праці, що запобігають виробничому травматизму і професійним захворюванням, а також регулюючий нагляд і контроль за дотриманням законодавства про охорону праці, здійснювані державою при активній участі профспілкових органів [19, с. 231]. Наші сучасники – А. М. Лушніков та В. М. Лушнікова – також вважають, що широке трактування охорони праці «має право на існування, тим більше що трудове право і зародилося саме як право охорони праці. В той же час у конкретно-правовому аспекті конструктивнішим є трактування охорони праці у вузькому розумінні, як комплексного інституту трудового права. ... Ці два трактування не варто протиставляти, оскільки широке трактування дається в контексті соціального призначення і функцій трудового права і відбиває значною мірою соціальний аспект проблеми. Якщо ж говорити власне про інститут охорони праці, то вузьке трактування має бути домінуючим» [12, с. 908]. На думку І. І. Шамшиної, розуміння охорони праці в широкому аспекті має право на існування і в даний час, оскільки розширення свободи підприємницької діяльності і договірної регулювання умов праці сторонами трудового договору висуває на перший план основне завдання трудового права – захист осіб найманої праці у процесі реалізації ними свого конституційного права на працю. Саме розуміння охорони праці в широкому сенсі, на думку вченої, виражає соціальне призначення трудового права, його суть, функціональну спрямованість в умовах ринкових відносин [26, с. 87]. На думку Ю. Ю. Івчук, розуміння охорони праці саме в широкому сенсі виражає соціальне призначення трудового права, його суть, функціональну спрямованість в умовах ринкових відносин [8, с. 54].

Часто зустрічаються і проміжні підходи, які не ототожнюють охорону праці з усім трудовим правом або переважною його частиною, але відносять до охорони праці – повністю або частково – інші інститути трудового права. Такі підходи можна назвати помірно широкими. С. А. Голощанов, стверджуючи, що не є прихильником широкого підходу¹, включав до складу комплексного, на його думку, інституту охорони праці норми інших інститутів трудового права, які регулюють не лише відносини щодо здоров'я у процесі праці, але й інші сторони складних трудових відносин або тісно пов'язані відносини (відносини майнового характеру – щодо оплати праці, робочого часу

¹ Хоча, багато хто з дослідників все ж вважає його таким.

– як заходи праці і часу відпочинку, відносини з організації праці тощо) [4, с. 50; 5, с. 20].

Наприклад, А. М. Сокольський зараховував до інституту охорони праці правові норми робочого часу та часу відпочинку [23, с. 27]. Такий же підхід спостерігається і в інших працях [13, с. 74; 21, с. 409]. І. С. Войтинський – норми про робочий час [3, с. 17]. Часто до інституту охорони праці відносять норми з нагляду та контролю за дотримання трудового законодавства [20, с. 213–218; 22, с. 307–310].

Ю. Ю. Івчук відносить до інституту охорони праці норми, що забезпечують здійснення нагляду та контролю за реалізацією зазначених вимог у сфері охорони праці; норми, що визначають відповідальність за порушення у сфері охорони праці [8, с. 53].

Багато в чому широкий підхід до правової природи охорони праці зумовлений буквальним тлумаченням його прихильниками терміна «охорона праці» і його складників – «охорона» і «праця» [Див., наприклад: 4, с. 40–45]. Буквальне, семантичне тлумачення терміна, в даному випадку, на нашу думку, складає хибне враження про зміст позначуваного поняття, явища. Термін «охорона праці» має сприйматися саме як усталений термін, а не як відображення сутності позначуваного ним поняття, при розкритті якого необхідно відійти як від буквального розуміння «охорони» та «праці», так і від їх усталеного правового розуміння як окремих категорій.

Як зазначають А. М. Лушніков та В. М. Лушнікова, два підходи до охорони праці сформувалися ще в дореволюційний період. У широкому розумінні вона охоплювала усе трудове законодавство, спрямоване на захист прав працівників і убезпечення їх від надмірної експлуатації, у тому числі обмеження робочого часу, гарантований час відпочинку, обмеження матеріальної відповідальності і гарантії по заробітній платі тощо [12, с. 899]. Заохочує до широкого підходу така думка, яка з'явилася ще до революції, була сприйнята і розвинута в радянському трудовому праві та залишається популярною понині, про те, що головним призначення трудового права є охорона праці громадян [3, с. 67–68; 6, с. 66; 18, с. 8–11]. Наприклад, відомий теоретик трудового права С. О. Іванов свого часу детально обґрунтовував охорону праці в широкому розумінні як основне соціальне призначення трудового права [7, с. 6–22].

Поширеність широкого підходу до охорони праці пояснюється і тим, що історично одними із найперших набули трудо-правового регулювання саме відносини, пов'язані із охороною праці як системою заходів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності. Як вірно зазначає І. І. Шамшина, «біля джерел свого зародження поняття «трудова права» і «охорона праці» були практично ідентичними. Тому до теперішнього часу збереглося розуміння охорони праці в широкому сенсі як сукупності усіх правових норм, що охоплюють увесь комплекс трудових відносин, направлених на створення сприятливих умов трудової діяльності для осіб найманої праці» [26, с. 87].

Як вірно зазначає А. С. Кашлакова, при дослідженні інституту охорони

праці у вузькому сенсі визначальним аспектом у розумінні охорони праці є не загальна спрямованість норм трудового права, а характеристика умов праці як безпечних [11, с. 145].

Широкий підхід до розуміння охорони праці, на нашу думку, не є прийнятним з таких причин.

1. Широкий підхід, як ми зазначали вище, ґрунтується на недоречному буквальному тлумаченні терміна «охорона праці» та його складників («охорона» і «праця»). Та й взагалі не може бути визнаний вдалим такий підхід, який полягає у намаганнях встановити правову сутність явища шляхом семантичного аналізу терміна, який це явище позначає. Первинним у науковому пізнанні є правове явище, а не термінологічні одиниці, які є лише номінативним інструментарієм впорядкування наукового знання.

2. Фактичне ототожнення охорони праці та трудового права створює множинність термінології, термінологічну синонімію, що ні за яких умов не можна вважати правильним. Правильно зазначає П. О. Ізуїта: «Хоча і є певна доцільність виділення широкого та вузького розуміння категорії «охорона праці». В той же час, на нашу думку, для одностайного розуміння даної правової категорії та запобігання плутанини у трудовому праві необхідно все ж таки застосовувати термін «охорона праці» у власному значенні, тобто як категорію, яка відповідає за забезпечення безпечних та здорових умов праці» [9, с. 15].

3. Широкий підхід не відображає реального стану справ у сучасній нам трудо-правовій реальності. Дійсно, головною інтенцією трудового права – з моменту виникнення і по сьогодні – є передусім забезпечення правового визначення, правової охорони та правового захисту прав, свобод та законних інтересів працівників (що, до речі, також не є тотожним із поняттям «охорони праці»). Однак правове регулювання трудових відносин, як і правове регулювання будь-яких інших відносин, завжди є результатом узгодження, компромісу інтересів сторін цих відносин, а не виключно надання підтримки будь-якій – хай і слабшій – із них. Різноманітність трудових відносин і трудо-правових норм аж ніяк не обмежується ані охороною праці, ані навіть правовим визначенням, правовою охороною та правовим захистом прав, свобод та законних інтересів працівників. Правильно зазначає О. М. Обушенко, що, безумовно, можна погодитися з тим, що «трудове законодавство зародилося саме для охорони праці й довгий час виконувало тільки це призначення. Але розвиток суспільно-трудова відносин спричинив і розвиток трудового права, відповідно, виникають нові і не менш важливі завдання, тому розглядати охорону праці тільки в такому значенні було б, на наш погляд, вже недостатнім. Дотримуючись точки зору, що охорона праці як поняття розширюється, вважаємо, що гіперболізувати цей процес не можна. Наприклад, включення в систему норм охорони праці норм про робочий час і час відпочинку є, на наш погляд, дещо штучним і не відповідає принципам належності тієї чи іншої норми до певного правового інституту. Більш вузьке внутрішньогалузеве поняття «охорона праці», а також поняття охорони праці як правового принципу, виглядає більш обґрунтованим та доцільним» [14, с. 22–23].

4. Широкий підхід має негативний методологічний та гностичний ефект. Замість того щоб підкреслювати особливість, своєрідність охорони праці (що виражається в особливостях джерел правового регулювання, методів правового регулювання, суб'єктного складу та змісту правовідносин, юридичних фактів тощо), при широкому підході охорона праці «розчиняється» у трудовому праві, а трудове право – в «широкій» охороні праці. Звичайно що не можна вважати задовільними дослідницькі підходи, які «розмивають» предмет дослідження, перешкоджають з'ясуванню сутності та особливостей досліджуваного правового явища.

5. На користь вузького розуміння охорони праці свідчить і сучасне розуміння предмета трудового права, в якому відносини з охорони праці чітко відокремлюються від власне трудових відносин та інших різновидів відносин, пов'язаних з трудовими [2, с. 50; 10, с. 206; 25, с. 252]. Широке розуміння охорони праці фактично руйнує сучасні уявлення про предмет трудового права та внутрішню будову, структуру системи трудового права. Якщо керуватися ним, то трудове право постає як мало структурована сукупність правових норм, підкорених одній-єдиній меті, що, звісно, не відповідає дійсності. Широкий підхід, крім того, значно зменшує можливості дослідження охорони праці із застосуванням системно-структурного методу, яке передбачає, зокрема, і з'ясування системних взаємозв'язків інституту охорони праці з іншими трудо-правовими інститутами та дозволяє виявити особливості охорони праці [Див., наприклад: 15].

Висновки. Застосування широкого підходу до охорони праці для цілей наукового трудо-правового дослідження охорони праці видається не виправданим через його невідповідність дійсному стану справ, методологічні вади. Звичайно, доречно повсюдно підкреслювати соціальну спрямованість трудового права як галузі права на встановлення, охорону та захист прав, свобод та законних інтересів передусім працівника, але лише до тих пір, поки це не перешкоджає ефективному науковому пізнанню трудо-правових явищ, не шкодить досконалості понятійно-категоріального апарату науки трудового права. Вузький підхід до охорони праці, на нашу думку, зовсім не виключає багатоглибини цього явища і його розуміння як інституту трудового права, принципу трудового права, системи законодавства, елемента трудових правовідносин, суб'єктивного права працівника, соціальної функції трудового права тощо.

Бібліографічні посилання

1. *Александров Н. Г.* Советское трудовое право : учебник / Н. Г. Александров. – М., 1954.
2. *Болотіна Н. Б.* Трудове право України : підручник / Н. Б. Болотіна, Г. І. Чанишева. – К., 2001.
3. *Войтинский И.* Трудовое право СССР / И. Войтинский. – М.–Л., 1925. – С. 17.
4. *Голощапов С. А.* Правовые вопросы охраны труда в СССР / С. А. Голощапов. – М., 1982.
5. *Голощапов С. А.* Правовые проблемы охраны труда в СССР : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / С. А. Голощапов. – М., 1983.

6. Зомбарт В. Рабочий вопрос в промышленности / В. Зомбарт. – Ростов н/Д., 1905.
7. Иванов С. А. Советское трудовое право: вопросы теории / С. А. Иванов, Р. З. Лившиц, Ю. П. Орловский. – М., 1978.
8. Івчук Ю. Ю. Правове визначення поняття «охорона праці» / Ю. Ю. Івчук // Збірник наукових праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. «Право». – 2012. – Вип. 18. – С. 51–57.
9. Ізуїта П. О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / П. О. Ізуїта. – Х., 2008.
10. Іншин М. Сучасне бачення предмета трудового права / М. Іншин, В. Щербина // Приватне право. – 2013. – № 1. – С. 201–208.
11. Кашлакова А. С. Понятие охраны труда по российскому трудовому праву : монография / А. С. Кашлакова. – Барнаул, 2012.
12. Лушников А. М. Курс трудового права : учебник : в 2-х т. – Т. 2. Коллективное трудовое право. Индивидуальное трудовое право. Процессуальное трудовое право / А. М. Лушников, М. В. Лушникова. – М., 2009.
13. Муцинова Н. А. Охрана труда на промышленных предприятиях. Правовые вопросы / Н. А. Муцинова. – М., 1973.
14. Обушенко О. М. Правове регулювання охорони праці в Україні: проблеми теорії та практики : монографія / О. М. Обушенко. – К., 2014.
15. Обушенко О. М. Співвідношення інституту охорони праці з іншими інститутами трудового права України / О. М. Обушенко // Публічне право. – 2013. – № 2. – С. 227–233.
16. Пашерстник А. Е. Законодательная охрана труда в СССР / А. Е. Пашерстник. – М., 1957.
17. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 49. – Ст. 668.
18. Семенова А. Е. Очерки трудового права / А. Е. Семенова. – Х., 1925.
19. Советское трудовое право : учебник / под ред. А. И. Процевского. – К., 1981.
20. Советское трудовое право : учебник / под ред. В. С. Андреева. – М., 1971.
21. Советское трудовое право : учебник / под ред. В. С. Андреева. – М., 1987.
22. Советское трудовое право : учебное пособие / под ред. К. С. Батыгина. – М., 1975.
23. Сокольский А. М. Охрана труда в условиях развития промышленности / А. М. Сокольский. – Х., 1926.
24. Цепин А. И. Трудовое право и научно-технический прогресс / А. И. Цепин ; под ред. С. А. Иванова. – М., 1974.
25. Чечоткін В. Види і класифікація правовідносин, що становлять предмет трудового права / В. Чечоткін // Публічне право. – 2013. – № 2 (10). – С. 247–253.
26. Шамшина І. І. Поняття охорони праці в сучасних умовах: теоретичний аспект / І. І. Шамшина // Трудове право України: сучасний стан та перспективи : матеріали науково-практ. конф. (м. Сімферополь, 22–24 травня 2008 р.) / за ред. проф. В. С. Венедіктова. – Сімферополь, 2008. – С. 84–88.

Собакаръ А. А. Проблема узкого и широкого подходов к трудо-правовому явлению охраны труда. Дан анализ разных подходов к трудо-правовому явлению охраны труда. Исследованы широкий и узкий подходы к охране труда, а также промежуточные подходы. Обосновано, что наиболее верным и методологически приемлемым для трудо-правовой науки является узкий подход к трудо-правовому явлению охраны труда.

Ключевые слова: *отрасль трудового права, охрана труда, широкий подход к охране труда, узкий подход к охране труда, трудо-правовой институт, охрана и защита прав работников.*

Sobakar' A. O. The problem of narrow approach and broad approach to the labour-law phenomenon of labour protection. The article deals with the analysis of different

approaches to the labour-law phenomenon of labour protection. The broad approach and narrow approach to the labour-law phenomenon of labour protection are examined. So are the interim approaches. These two approaches, in particular the broad one, turn out to be apprehended by the labour-law science since the pre-revolutionary and early soviet periods. The argumentation, provided by the broad approach adepts, is examined. Rather few scholars not only ascertained the presence of the narrow approach and broad approach to the labour-law phenomenon of labour protection, but also tried to resolve this problem of multi-approach. The resolving of the mentioned problem should provide a clear decision, if one of these approaches is more appropriate and convenient for the labour-law examination of the labour protection phenomenon.

It is grounded that the application of the broad approach is not appropriate for the purposes of scientific labour-law examination of labour protection because of its contradiction to the actual state of things and because of its methodological defects. The broad approach to the labour-law phenomenon of labour protection has the following flaws: 1) it is based upon the irrelevant literal interpretation of the term “labour protection” and its components (“labour” and “protection”); 2) it generates the terminological synonymity, which is not appropriate for legal science; 3) it contradicts the actual state of things; 4) it has a negative gnostical and methodological effect; 5) it contradicts the modern scientific view to the subject of labour law and its system.

The narrow approach in turn completely does not exclude the multiple-aspect nature of labour protection and considering it to be simultaneously a labour-law institute, a principle of labour law, a system of legislation, an element of labour legal relationships, a subjective right of an employee, a social function of labour law etc.

Keywords: *branch of labour law, labour protection, broad approach to the labour-law, narrow approach to the labour-law, labour-law institute, safeguarding and protection of employee's rights.*

Надійшла до редакції 21.03.2016

Нестерцова-Собакарь О.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.7 (477) «19 – 055.2»

УКРАЇНСЬКА ЖІНКА ЯК СУБ'ЄКТ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ІСТОРИКО-ПРАВОВА ЕКСПОЗИЦІЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Розкрито особливості регулювання становища жінки нормами цивільного та сімейного права, впливами правових традицій Гетьманщини та українського звичаєвого шлюбно-сімейного права. З'ясовано місце та роль української жінки в шлюбно-сімейних правовідносинах на основі всебічного використання історичного досвіду, що дало можливість виділити суттєві чинники становлення руху за жіноче рівноправ'я, відокремити в сучасних умовах загальне від часткового, об'єктивно обумовлене від випадкового.

Ключові слова: *жінка, правове становище, українські землі, шлюбно-сімейні правовідносини, суспільство, шлюб, сім'я, права, обов'язки.*